

راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان در قرآن و احادیث

چکیده

نوجوانان دارای احساساتی پر تلاطم و متغیر می‌باشند؛ لذا برای اینکه بتوان از آنها افرادی متعهد و پایبند به انجام وظایف خود و رعایت حقوق دیگران پرورش داد باید در کنار روشهای تربیت اجتماعی، از راهکارهای تربیت عاطفی نیز استفاده نمود تا آموزشها عمیق و اثرپذیرتر گردد. با بررسی راهکارهای تربیتی اجتماعی و عاطفی نوجوانان در قرآن و احادیث دو شیوه تربیتی مشاهده می‌شود:

اول، سفارشات و توصیه‌های لازم به والدین و مربیان جهت تربیت نوجوانان مانند: تکریم، مدارا کردن، محبت کردن، توجه دادن به وضع ظاهر، اعتدال، آداب معاشرت، ارائه الگو، تشویق و تنبیه.

دوم، آموزش‌های مورد نیاز نوجوان: شناخت رفتارها و مهارتهای مثبت از جمله خوش اخلاقی، رعایت ادب، تعدیل غرائز، عفو و گذشت، خیر خواهی، نیکو سخن گفتن و نیز شناخت رفتارها و مهارتهای منفی از قبیل بد گمانی و سوءظن، خودخواهی، تحقیر و کوچک شمردن دیگران و ... و نیز شامل آموزش‌های عملی از جمله اعتماد به نفس و تقویت اراده، مبارزه با عادات ناپسند، تفکر و آگاهی، دوست‌یابی و مسئولیت‌پذیری است.

کلید واژه: نوجوان، تربیت عاطفی، تربیت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، کنترل عواطف.

۱- مقدمه

مرحله نوجوانی فرصتی بزرگ و طلایی است و از بهترین نعمتهای خداوندی است که با استفاده از آن می‌توان سعادت و موفقیت خود را تأمین کرد. این دوران، دیگر برگشتی ندارد و قدرت، قوت، زیبایی، عشق و امید آن مورد آرزو و حسرت همه پیران است و قدرتش آنگاه معلوم می‌شود که از دست برود.^۱ چنانکه امام علی علیه السلام نیز فرموده‌اند: «شَيْئَانِ لَا يَعْرِفُ فَضْلَهُمَا إِلَّا مَنْ فَقَدَهُمَا الشَّبَابُ وَالْعَافِيَةُ»^۲؛ دو چیز است که قدر و قیمتشان را نمی‌شناسند مگر کسی که آن دو را از دست داده باشد، یکی جوانی و دیگری تندرستی و عافیت است. همچنین در همین راستا رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «إِنَّ الْعَيْدَ لَا تَزُلُ قَدَمَاهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَا أَثْلَاهُ»^۳ «در قیامت هیچ بنده‌ای قدم از قدم بر نمی‌دارد، مگر اینکه از او سؤال می‌شود عمرش را در چه کاری صرف نموده و جوانی‌اش را در چه راهی تمام کرده است.»

همچنین امام علی علیه السلام نیز فرموده‌اند: «إِنَّمَا قَلْبُ الْإِنْسَانِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ»؛ «دل نوجوان مانند زمین آماده‌ای است که از هر سبزه و گیاه خالی است. هر بذری که در آن افشاندن شود، می‌پذیرد و در آغوش خود به خوبی می‌پرورد.»

انسان موجودی اجتماعی است و شاهد آن، این آیه قران می‌باشد: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»^۴؛ «ما شما را از زن و مرد آفریدیم و به صورت قبائلی در آوردیم برای اینکه یکدیگر را بشناسید و گرامی‌ترین شما، نزد خداوند پرهیزگارترین شماست.»

با توجه به مفهوم شناسی تربیت عاطفی در روانشناسی، این واژه به معنای هوش هیجانی بکار برده شده است. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هوش هیجانی تا حد زیادی با ارتباطات اجتماعی و نحوه‌ی تعامل با دیگران در ارتباط است و در مهارت‌های اجتماعی، نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای دارد، بنابراین، لازم است خلق و خو و هیجان‌های نوجوانان در کنار تربیت اجتماعی آنان توسط والدین و مربیان مورد توجه و آموزش قرار گیرد.^۵

در زمینه تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان پژوهش‌هایی صورت گرفته است؛ مهم‌ترین این پژوهش‌ها چنین است:

۱- تربیت اجتماعی (مراتب تربیت اجتماعی) از آقای محسن ایمانی.

در این تحقیق مراتب تربیت اجتماعی از قبیل تنظیم و هدایت رفتارهای اجتماعی و اثرات خانواده در شکل‌گیری رفتار اجتماعی فرد و اینکه یک خانواده چگونه در جامعه به صورت واحد اجتماعی سالم با تاثیر بسیار سازنده عمل می‌کند و نیز بر تاثیر همسالان در رفتار افراد پرداخته است.

۲- مقالات تبیین روشهای تربیت اجتماعی در نهج البلاغه از محمدعلی افخمی اردکانی.

۱. قائمی، علی؛ ۱۳۷۸ش، مجموعه بحثها در زمینه شناخت، هدایت و تربیت، تهران، بی تا، ص ۱۵.

۲. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد؛ ۱۳۶۶ش، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، اول، ص ۳۲۴.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی؛ ۱۳۶۲ ش، الخصال، ص ۲۵۳، ح ۱۲۵.

۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی؛ ۱۴۰۴ / ۱۳۶۳ ق، تحف العقول، ص ۶۸.

۵. حجرات/۱۳.

۶. «جامعه شناسی کاربردی»، مجله علمی پژوهشی و دانشگاه اصفهان، سال بیست و دوم، شماره‌ی پیاپی (۴۴)، شماره‌ی چهارم، زمستان ۱۳۹۰.

در این تحقیق ابتدا به ارائه تعریف و تربیت اجتماعی براساس سخنان حضرت علی (ع) پرداخته و به استفاده از روش های پرهیز از تحقیر-ابراز توانایی و تعامل که باعث عزت نفس انسانی می شود و به تربیت اجتماعی پرداخته و همچنین به روشهای تغییر موقعیت و الگوسازی و امر به معروف نیز تاکید شده است.

۳- تربیت اجتماعی: نقش خانواده در تربیت اجتماعی از آقای محسن ایمانی.

در این تحقیق به موارد زیر می پردازد-تاثیر مثبت خانواده در رفتار صحیح و شایسته -سازگار بودن کودکی که از محبت والدین برخوردار می باشد- تنبیهات بی مورد و مکرر و رفتار های غیر اجتماعی و ضد اخلاقی والدین باعث ناسازگاری فرزندان می شود- تشویق کودک به داشتن رفتار های مثبت باعث تداوم بیشتر این گونه رفتارها می شود و همچنین به دیگر عوامل موثر خانواده در تربیت فرزندان اشاره شده است

۴- در آمدی بر تربیت اجتماعی در سیره معصومین (ع) از محمد منصور نژاد.

در این تحقیق علاوه بر نگاه عقلی به موضوع تربیت اجتماعی با توجه به قرآن و سنت، موضوعات زیر را نیز مورد بررسی قرار داده است. مبانی عقلی و نقلی تربیت اجتماعی، تربیت سه بعد عقل، قلب و جسم در تربیت اجتماعی و نهایتاً راه کارهایی جهت رسیدن به ادای وظایف اجتماعی .

۵- تربیت نوجوان در مکتب اسلام : مشکلات عاطفی نوجوان از محمد غفرانی.

در این تحقیق ابتدا به علائم و خصائص روانی و و اجتماعی نوجوان پرداخته و سپس مشکلات عاطفی نوجوان و عوامل آن را بررسی نموده و در نهایت به بهداشت روانی نوجوان پرداخته و اثرات مثبت آن را مطرح می نماید.

۶- ملاحظاتی در باب تربیت نوجوان از رجعی مظلومی.

در این تحقیق به روش های تربیت نوجوان توسط مربی وبعد درونی شدن این تربیت ها اشاره می کند و به اصالت فرزند بر اساس باور ها تکیه دارد تا در او بینش ایجاد شود وهمچنین بیان شده که نوجوان باید مسئولیت را تجربه کند، تجربه ای که پایه بصیرت مکتبی و تعقل دارد.

۷- مشکلات جوانان و ن و تاثیر رفتار والدین در تربیت آنها از دکتر علی وفادار.

در این تحقیق به تربیت جوانان و نوجوانان وارزش های تربیتی پدر و مادر و خانواده در ایجاد عزت نفس پرداخته و درباره چگونگی شکل گیری هویت نوجوان رهنمود هایی از اسلام بیان شده است.

هرچند مقالات بررسی شده بسیار سودمند و مؤثر می باشدلیکن در این پژوهشها به طور جداگانه و مختص به آیات و روایات در این زمینه نپرداخته اند. بنابراین در این مقاله سعی شده است از قرآن و احادیث ائمه معصومین علیهم السلام که بهترین منبع ارائه شیوه تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان می باشند بهره گرفته شود.

با توجه به مطالب فوق، سوالاتی که در این پژوهش به دنبال پاسخ آن هستیم با توجه به قرآن واحادیث چنین است:

۱- والدین و مربیان چه راهکارهایی نسبت به تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان می بایست انجام دهند؟

۲- جهت تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان چه آموزش هایی می بایست به نوجوانان داده شود؟

آیات و احادیث بیان شده در این مقاله به دو صورت بیان شده است: مواردی صرفاً مختص نوجوان بوده و پاره ای دیگر، آیات و احادیث عامی هستند که گروه نوجوانان را هم در بر می گیرد و می توان در تربیت اجتماعی و عاطفی از آنان بهره جست.

۲- مفهوم تربیت اجتماعی

تعریف جامع ارائه شده عبارت است از: فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل لازم برای به فعلیت رساندن، شکوفا نمودن استعدادهای انسان در جهت مطلوب.^۷

منظور از تربیت اجتماعی، پرورش جنبه یا جنبه‌هایی از شخصیت آدمی است که مربوط به زندگی در میان جامعه است، تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به هم‌نوعان خود بشناسد و آگاهانه و با عشق، برای عمل به آن وظایف و مسئولیت اقدام کند و به تعبیری دیگر، می‌توان تربیت اجتماعی را آشنا ساختن فرد با روحیات اجتماعی و آموختن راه و رسم زندگی کردن با دیگران و سپس پرورش روحیه‌ی تعهد و التزام عملی به انجام وظایف خویش دانست.^۸

۳- مفهوم تربیت عاطفی

در روانشناسی تربیت عاطفی معادل هوظ هیجانی می‌باشد. طبق تعریف «گولمن»، هوش عاطفی مهارتی است که دارنده آن از طریق خود آگاهی، روحیات خود را کنترل می‌کند و از طریق خودمدیریتی آن را بهبود می‌بخشد، از طریق همدلی، تأثیر آنها را درک می‌کند و از طریق مدیریت روابط، به شیوه‌ای رفتار می‌کند که روحیه خود و دیگران را بالا ببرد و بنا به تعریف «جان مایر و پیترو سالووی»، توانایی ارزیابی، بیان و تنظیم عاطفه خود و دیگران و استفاده کارآمد از آن است.^۹

۴- محدوده سنی نوجوانی

سنین نوجوانی در دیدگاه‌ها و نظریات مختلف، متفاوت است اما معمولاً بین ۱۲ تا ۱۸ سالگی را شامل می‌شود. سن بلوغ در محیط‌های مختلف متفاوت بوده، عوامل متعددی از جمله عوامل زیستی، اجتماعی و جغرافیایی در زمان پیدایش آن دخیل است.^{۱۰}

۵- راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی از منظر قرآن و حدیث

با بررسی و تفحص در راهکارهای تربیتی مربوط به نوجوانان در قرآن و احادیث دو شیوه تربیتی مشاهده می‌شود. یکی، توصیه و سفارش به چگونگی برخورد والدین و مربیان با نوجوانان و جوانان و نحوه آموزش آنان به این نسل پر نشاط می‌باشد و شیوه دیگر که مستقیماً به خود نوجوان مرتبط بوده و به صورت آموزشهای نظری و عملی در آیات و احادیث دیده می‌شود.

---

۷. الهامی نیا، علی اصغر، احمدی، محمدرضا؛ ۱۳۸۷ ش، *تعلیم و تربیت در اسلام*، اداره آموزشهای عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، ص ۲۷.

۸. مرزوقی، رحمت الله؛ اناری نژاد، عباس؛ *مجله تربیت اسلامی*، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ص ۱۶۷.

۹. خائف الهی، احمدعلی. دوستار، محمد، «ابعاد هوش هیجانی»، مدیریت و توسعه، ۱۳۸۲، شماره ۱۸، ص ۵۲-۶۲.

۱۰. خدایاری فرد، محمد؛ ۱۳۸۴ ه. ش. *مسائل نوجوانان و جوانان*، اول، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۰-۱۴

۵-۱- راهکارهای اجرایی والدین و مربیان نسبت به متربی

منظور از مربیان در این قسمت، یعنی همه کسانی که رفتارشان نقش مهمی در تربیت نوجوانان دارد.

۵-۱-۱- تکریم و احترام متربی (تربیت عاطفی)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «اَكْرِمُوا اَوْلَادَكُمْ وَ احْسِنُوا اَدَابَهُمْ»^{۱۱}: «فرزندان خود را گرامی بدارید و باروش پسنیدیده با آنان برخورد نمایید.»

۵-۱-۲- محبت کردن به متربی (تربیت عاطفی)

در قرآن نیز آمده است:

﴿وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً﴾^{۱۲}: «و در میان شما دوستی و مهربانی قرار داد.»

﴿سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا﴾^{۱۳}: «به زودی [خدای] رحمان برای آنان [در دل‌ها] محبتی قرار خواهد داد.»

خانواده عموماً یکی از کانونهای گرم و محبت‌زا بوده است که نیاز به مهربانی در آن در همه سنین عمر ادامه دارد و کمبود فقدان آن تأثیرات سوء و ضایعات دردناکی در روح افراد بوجود آورده، روابط آنها را با دیگران تحت تأثیر قرار می‌دهد.^{۱۴} رسول اکرم صلی الله علیه و آله توصیه نموده‌اند: «اجِبُوا الصِّبْيَانَ وَ ارْحَمُوهُمْ وَ اِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ شَيْئاً فَفُؤَالَهُمْ»^{۱۵}: «فرزندانتان را دوست بدارید و به ایشان مهر بورزید و چون به آنان وعده‌ای دادید، به وعده خود وفا کنید.»

همچنان امام صادق علیه السلام نیز در این رابطه فرموده‌اند: «اِنَّ اللّٰهَ لَيَرَحِمُ الْعَبْدَ لَشِدَّةِ حَبِّهِ لَوْلَدِهِ»^{۱۶}: «بدون تردید، خداوند بر بنده خود به خاطر شدت محبت به فرزندش، رحم می‌کند.»

۵-۱-۳- اعتدال و میانه‌روی در برخورد با متربی (تربیت عاطفی)

اعتدال و میانه‌روی و پرهیز از افراط و تفریط در هر کاری لازم است. امیرمؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «عَلَيْكَ بِالْقَصْدِ فِي الْأُمُورِ فَمَنْ عَدَلَ عَنِ الْقَصْدِ جَارٌ وَ مَنْ أَخَذَ بِهِ عَدْلٌ»^{۱۷}: «بر تو باد به میانه‌روی در کارها؛ هر کس از میانه‌روی روی گرداند، ستم می‌کند و هر کس به آن چنگ زند، عدالت ورزد.»

۵-۱-۴- مدارا نمودن با متربی (تربیت عاطفی)

امام صادق علیه السلام نیز یکی از روش‌های نیکی به فرزند را مدارا با فرزند می‌داند. آن گاه که از ایشان می‌پرسند: راه یاری فرزند چیست؟ پاسخ می‌دهد «رَجِمَ اللّٰهُ مَنْ اَعَانَ وَاَلِدَهُ عَلٰى بَرٍّ قَالَ: قُلْتُ كَيْفَ يُعِينُهُ عَلٰى بَرٍّ؟ قَالَ: يَقْبَلُ مَبْسُورَةً وَ يَتَجَاوَزُ عَنْ مَعْسُورَةٍ وَ

۱۱. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، سال ۱۴۰۳، بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۱۰۱، ۹۵

۱۲. روم / ۲۱.

۱۳. مریم / ۹۶.

۱۴. امینی، ابراهیم، پیشین؛ صص ۱۱۸ - ۱۲۹

۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، سال ۱۴۰۷ق، الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۶، ۴۹

۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۶، ص ۵۰

۱۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، سال ۱۴۱۰ق، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۴۴

لا يُرْهَقَهُ وَلَا يَخْرُقُ بِهِ»^{۱۸}؛ «خدا بیامرزد کسی را که فرزندش را در نیکی و نیکوکاری اش یاری کند. راوی از امام پرسید: چگونه؟ امام صادق علیه السلام در جواب فرمود: آنچه فرزند در توان داشته و انجام داده است، بپذیرد و از آنچه توانایی نداشته است، درگذرد و او را به گناه و معصیت وا ندارد و با مدارا و برخورد سنجیده با او رفتار کند.»

راهکار امام موسی بن جعفر در مقابل شخصی که از فرزند خود شکایت کرد چنین است: «لَا تَضْرِبُهُ وَ أَهْجُرُهُ وَ لَا تَطَّلُ»^{۱۹}؛ «او را نزن و با او قهر کن، ولی نه به مدت طولانی.»

۵-۱-۵- توجه دادن متربی به وضع ظاهر (تربیت عاطفی و اجتماعی)

موضوع زیبایی و جمال طبیعی انسان یکی از مسائلی است که در آیات و روایات مورد توجه قرار گرفته و درباره ارزش آن سخن گفته شده است. در قرآن در مورد اهمیت توجه به وضع ظاهری چنین آمده است:

«يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...»^{۲۰}؛ «ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد با خود بردارید.» امام علی علیه السلام در مورد مسواک زدن می فرماید: «السُّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ، مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ»^{۲۱}؛ «مسواک کردن موجب پاکی دهان و رضایت پروردگار است.»

امام رضا علیه السلام در اهمیت عطر زدن می فرماید: «لَا يَتَّبِعِي لِلرَّجُلِ أَنْ يَدَعَ الطَّيِّبَ فِي كُلِّ يَوْمٍ، فَإِنْ لَمْ يَقْدِرْ عَلَيْهِ فَيَوْمٌ وَ يَوْمٌ لَا، فَإِنْ لَمْ يَقْدِرْ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ وَ لَا يَدَعَ»^{۲۲}؛ «بر هیچ کس روا نیست که از به کار بردن عطر (ماده خوشبو) در هر روز خودداری کند، پس اگر نتواند، یک روز در میان چنین کند، و اگر باز هم نتواند، معطر ساختن خود را در روز جمعه ترک نکند.» امام صادق علیه السلام نیز فرموده اند: «الْعِطْرُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ»^{۲۳}؛ «به کار بردن عطر از آداب پیامبران است.»

۵-۱-۶- ارائه الگو به متربی (تربیت اجتماعی)

یکی از بهترین روشهای تربیت نوجوانان و جوانان، ارائه الگویی مناسب و شایسته است. الگوها نقش تعیین کننده‌ای در رشد یا انحطاط انسانها دارند.^{۲۴}

امام صادق علیه السلام نیز در اهمیت الگو و نقش آن در سازندگی دیگران می فرماید: «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَ لَا تَكُونُوا دُعَاةَ بِأَلْسِنَتِكُمْ»^{۲۵}؛ «مردم را با رفتار، به حق، رهبری کن نه با زبان خویش.»

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ۶، ص ۵۰.

۱۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، پیشین، ج ۱۰۱، ص ۹۹.

۲۰. اعراف/ ۳۱.

۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ۱۳، ص ۱۵۰.

۲۲. ابن بابویه، محمد بن علی؛ ۱۳۷۸ ق، عیون أخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۷۹-۲۸۰.

۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، پیشین، ج ۶ / ۵۱۰.

۲۴. مرزوقی، رحمت الله؛ اناری نژاد، عباس، پیشین؛ ص ۱۸۰.

۲۵. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۵، ص ۱۹۸.

۵-۱-۷- تشویق و تنبیه متربی (تربیت عاطفی)

امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «وَلَا يَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَالْمُسِيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةٍ سِوَا فِي ذَلِكَ تَزْهِيدًا لِأَهْلِ الْإِحْسَانِ فِي الْإِحْسَانِ وَتَذْرِيبًا لِأَهْلِ الْإِسَاءَةِ وَالزَّمُّ كُلُّهُ مِنْهُمْ مَا أَلَزَمَ نَفْسَهُ»^{۲۶}؛ «نیکوکار و بدکار نزد تو یکسان نباشند؛ زیرا این امر (یکسان‌انگاری) موجب ترک نیکوکاری خوبان و تداوم بدکاری ناهلان خواهد شد. پس برای رعایت ادب، با هر کدام مطابق با احوال خودش برخورد کن.»

۵-۲- آموزش‌های مورد نیاز نوجوانان

۵-۲-۱- آموزش نظری

منظور از آموزش نظری، آموزش و شناخت رفتارها و صفات نیک و بد می‌باشد.

۵-۲-۱-۱- کسب رفتارها و مهارت‌های مثبت

منظور از کسب رفتارها و مهارت‌های مثبت، صفات و رفتارهایی است که در روابط سازنده با افراد مؤثر می‌باشند.

خوش اخلاقی با مردم (تربیت عاطفی)

^{۲۷} امام صادق علیه السلام در بیان حسن خلق به معنای خاص فرموده‌اند: «تَلَيُّنُ جَانِبِكَ وَ تَطْيِيبُ كَلَامِكَ وَ تَلْقَى اخَاكَ بِبِشْرِ حَسَنٍ»^{۲۸}؛ «خُسن خلق آن است که برخوردت را نرم کنی و سختی را پاکیزه سازی و برادرت را با خوش‌رویی دیدار نمایی.»

امام علی علیه السلام نیز می‌فرماید: «خُسْنُ الْخُلُقِ خَيْرٌ قَرِينٍ»^{۲۹}؛ «خوش خلقی بهترین همدم (برای انسان) است.»

رعایت ادب (تربیت عاطفی)

ادب همان برخورد‌های شایسته و ارتباط‌های آمیخته با احترام و بزرگواری است، ادب گاهی در برابر خلق خدا و گاهی در برابر خداست، در هر صورت یکی از بزرگترین سرمایه‌های انسانی است که رمز موفقیت در همه زمینه‌ها می‌باشد.^{۳۰} رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَا نَحَلَّ وَالِدٌ وَوَلَدُهُ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ»^{۳۱}؛ «هیچ پدری مالی بهتر از ادب نیک بفرزند خود نداده است.»

امام علی علیه السلام همچنین به امام حسین علیه السلام می‌فرماید: «ذَكَ قَلْبَكَ بِالْأَدَبِ» دل و جان خود را با ادب، روشن و فروزان کن.^{۳۲}

همچنین می‌فرماید: «الْأَدَبُ خَيْرٌ مِيرَاثٍ»^{۳۳}؛ ادب، بهترین ارث از گذشتگان است.

عفو و گذشت (تربیت عاطفی)

۲۶. شریف الرضی، محمد بن حسین، پیشین؛ ص ۹۸.

۲۷. مقدس نیا، محمد، محمدی، محمد مهدی؛ ۱۳۸۷ش، *آداب معاشرت*، پنجم، قم، زمزم هدایت، ص ۲۱.

۲۸. ابن بابویه، محمد بن علی؛ ۱۴۱۳ ق، *من لا یحضره الفقیه*، تحقیق غفاری، علی اکبر، دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۴، ص ۳۷۶.

۲۹. حرعاملی، محمد بن حسن؛ ۱۴۰۹ق، *وسائل الشیعه*، تحقیق مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، اول، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ج ۱۲، ص ۱۵۳.

۳۰. پژوهشکده تحقیقات اسلامی؛ ۱۳۸۴ش، *یکصد درس زندگی از امام علی علیه السلام*، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، قم، زمزم هدایت، ص ۱۱۴.

۳۱. پاینده، ابو القاسم؛ ۱۳۸۲ش، *نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)*، چهارم، تهران، دنیای دانش، ص ۶۸۹.

۳۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، پیشین؛ صص ۸۱-۸۰.

۳۳. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۳۷.

عفو و بخشش یکی از آثار ایمان و مکارم اخلاق است و کسی که اشتباه دیگران را نادیده بگیرد خدای متعال نیز گناهان او را نادیده می‌گیرد و آن را مورد رحمت و مغفرت قرار می‌دهد.^{۳۴}

همچنین امام علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «وَ أَقْبَلُ عُذْرَ مَنْ اغْتَدَرَ إِلَيْكَ وَ خَذَ الْعُفْوَ مِنَ النَّاسِ»^{۳۵}؛ «هرکس پوزش طلبد، عذرش را بپذیر و گذشت از مردم را، پیشه خود ساز.»

خیرخواهی برای دیگران (تربیت عاطفی)

اگر انسان‌های شایسته با آداب و شرایط لازم به خیرخواهی مردم بپردازند و آنها هم بدون شائبه، نصیحت خیرخواهان را به کار بندند، خیر و سلامت جامعه را فرا می‌گیرد و شرّ و پلیدی از آن رخت بر می‌بندد.^{۳۶} حضرت علی علیه السلام به امام حسن می‌فرماید: «وَ امْحَضْ أَخَاكَ النَّصِيحَةَ حَسَنَةً كَانَتْ أَوْ قَبِيحَةً، وَ سَاعِدْهُ عَلَى كُلِّ حَالٍ»^{۳۷}؛ «خالصانه برای برادرت خیرخواهی کن، بپسندد یا نپسندد، و در هر حال با او مساعدت کن.»

نیکو سخن گفتن (تربیت عاطفی)

سخن نیکو سخنی است استوار و محکم که راست و سودمند باشد.^{۳۸} امام علی علیه السلام به امام حسین علیه السلام می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ اغْلَمْ أَنَّهُ مَنْ لَأَنْتَ كَلِمَتُهُ وَجَبَتْ مَحَبَّتُهُ»؛ «ای فرزندم! بدان هر کس که سخنش نرم باشد، مهر و محبتش به دیگران ضرورت یابد.»^{۳۹}

۵-۲-۱-۲- پرهیز از رفتارها و مهارتهای منفی: منظور شناخت صفات و رفتارهایی است که مانع رشد و تکامل می‌شوند.

○ معرفتی: منظور شناخت افکار بدی است که در ذهن و فکر ایجاد میشود.

• بدگمانی و سوء ظن (تربیت عاطفی)

در حدیثی از امیرمؤمنان علی علیه السلام چنین نقل شده است که فرمود: «مَنْ سَاءَ ظَنُّهُ سَاءَ وَهْمُهُ»^{۴۰}؛ «کسی که سوء ظن داشته باشد تفکر او خراب می‌شود.»

• خودخواهی (تربیت عاطفی)

خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَلَا تَمْسُ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا»^{۴۱}؛ «و روی زمین، با تکبر راه مرو! تو نمی‌توانی زمین را بشکافی، و طول قامتت هرگز به کوه‌ها نمی‌رسد!»

۳۴. مهدوی کنی، محمد رضا، پیشین؛ ص ۶۰۲

۳۵. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۱۳.

۳۶. هدایتی فخر داود، ابوالفضل؛ ۱۳۸۷ش، اصول اخلاق اجتماعی اسلام از منظر امام خمینی علیه السلام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ص ۱۶۸.

۳۷. احمدی میانجی، علی؛ ۱۴۲۶ق، مکاتیب الأئمة علیهم السلام، اول، تحقیق فرجی، مجتبی، قم، دار الحدیث، ج ۱، ص ۵۴۷.

۳۸. داودی، محمد؛ ۱۳۹۰ش، اخلاق اسلامی - مبانی و مفاهیم، نشر معارف، ص ۱۵۰.

۳۹. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۳۹ - ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، پیشین؛ ص ۹۱.

۴۰. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، پیشین؛ ص ۲۶۳.

۴۱. اسراء/۳۷.

امام علی علیه السلام به فرزندش امام حسین علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ تَكَبَّرَ عَنِ النَّاسِ ذَلَّ»^{۴۲}؛ «هر کس در مقابل مردم گردن فرازی کند، خوار و زبون گردد.»

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبَرٍ»^{۴۳}؛ «کسی که در دلش به اندازه دانه خردلی کبر و خودخواهی باشد، هرگز داخل بهشت نمی‌شود.»

• تحقیر و کوچک شمردن دیگران (تربیت عاطفی)

در قرآن آمده است:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ﴾^{۴۴}؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! نباید گروهی از مردان شما گروه دیگری را استهزاء کند.

امام علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام چنین سفارش می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ لَا تَسْتَخِفَّنَّ بِرَجُلٍ تَرَاهُ ابْتَدَاءً، اِنْ كَانَ اكْبَرَ مِنْكَ فَعِدْ أَنَّهُ ائُوكَ و اِنْ كَانَ مِثْلَكَ فَهُوَ ائُوكَ و اِنْ كَانَ اصْغَرَ مِنْكَ فَاحْسِبْ أَنَّهُ ائُبْنُكَ»^{۴۵}؛ «مبادا کسی را کوچک شماری؛ زیرا یا او بزرگتر از توست که باید او را به جای پدر خود به حساب آوری و یا همانند توست که برادر تو است و یا کوچکتر از توست که باید او را فرزند خود محسوب کنی!»

پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در این مورد می‌فرماید: «وَأَذَلُّ النَّاسِ مَنْ أَهَانَ النَّاسَ»^{۴۶}؛ «دلیل‌ترین و حقیرترین مردم آنست که باعث تحقیر دیگران شود.»

○ رفتاری: منظور شناخت صفات بدی است که در رفتار ظاهر می‌شود.

▪ کمک به ظالم (تربیت عاطفی)

قرآن از کمک به گناه و بخصوص اعانت ظالم نهی کرده است و در این زمینه هشدارهای مؤکد نموده است.^{۴۷} ﴿وَلَا تَرْكَبُوا أَلِيَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ﴾^{۴۸}؛ «بر ظالمان تکیه نکنید که موجب می‌شود آتش دوزخ شما را فراگیرد» و نیز آمده است: ﴿وَلَا تُطْعِمُوهُمْ مِمَّا أَوْ كَفُورًا﴾^{۴۹}؛ «و از هیچ گنهگار یا کافری از آنان اطاعت مکن.»

▪ پرهیز از خصومت (تربیت عاطفی)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ الْمِرَاءَ وَ إِنْ كَانَ مُجِبًّا»^{۵۰}؛ «حقیقت ایمان در نزد بنده هنگامی به کمال می‌رسد که از خصومت و نزاع، هر چند حق با او باشد، دست بکشد.»

۴۲. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی - عطایی، محمد رضا؛ ۱۳۶۹ ش، مجموعه ورام، آداب و اخلاق در اسلام / ترجمه تنبیه الخواطر، اول، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ج ۲، ص ۴۰.

۴۳. حرعاملی، محمد بن حسن، پیشین؛ ج ۱۶، ص ۷.

۴۴. حجرات/۱۱.

۴۵. متقی هندی، علی بن حسام الدین، پیشین؛ ج ۱۶، ص ۲۱۷.

۴۶. ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین؛ ج ۴، ص ۳۹۶.

۴۷. قرائتی، محسن؛ ۱۳۸۶ ش، گناه شناسی، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ص ۱۱۷.

۴۸. هود/۱۱۳.

۴۹. انسان/۲۴.

○ گفتاری: منظور شناخت صفات بدی است که در گفتار شخص نمایان می‌شود.

❖ دروغ (تربیت عاطفی)

حضرت علی علیه السلام در این خصوص می‌فرماید: «عَاقِبَةُ الْكُذِبِ الدَّمُّ وَ فِي الصِّدْقِ السَّلَامَةُ وَ عَاقِبَةُ الْكُذِبِ شَرُّ عَاقِبَةِ»^{۵۱}؛ «سرانجام دروغ، مذمت و سرزنش مردم است و سلامت، در راستگویی است و عاقبت دروغ، بدترین عواقب است.»
حضرت علی علیه السلام همچنین به فرزندشان توصیه می‌کند: «و لَا تُحَدِّثْ إِلَّا عَنِ ثِقَّةٍ كَذَّابًا، وَ الْكِذْبُ ذُلٌّ»^{۵۲}؛ «از مردم نامطمئن خبری نقل نکن که دروغگو درمی‌آیی و دروغگویی، مایه ذلت است.»
همچنین در روایتی از لقمان آمده که فرزندش را چنین نصیحت کرده: «يَا بُنَيَّ، إِحْذِرِ الْكُذِبَ؛ فَإِنَّهُ شَهِي كَلْحِمِ الْغُصْفُورِ، مَنْ أَكَلَ شَيْئًا مِنْهُ لَمْ يَصِبِرْ عَنْهُ»^{۵۳}؛ پسرکم از دروغ برحذر باشد چرا که خوشمزه است مانند گوشت کنجشک و هر کسی چیزی از آن بخورد نمی‌تواند از نخوردن آن خودداری کند.

❖ سرزنش (تربیت عاطفی)

امام علی علیه السلام به فرزندشان می‌فرماید: «و لَا تَكْثُرِ الْعِتَابَ فَإِنَّهُ يُورِثُ الضَّعِيفَةَ»^{۵۴}؛ «زیاد سرزنش مکن؛ زیرا نتیجه اش به وجود آمدن کینه است و منجر به دشمنی می‌شود.»

❖ بدزبانی و شوخی بیجا (تربیت عاطفی)

پیامبر اکرم نیز در این مورد می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ شَرِّ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ تَكَرَّرَ مُجَالَسَتُهُ لِفُحْشِيهِ»^{۵۵}؛ «از بدترین بندگان خدا شخص بدزبانی است که به خاطر فحش و بدزبانی‌اش، مردم همنشینی با او را دوست نمی‌دارد.»
حضرت علی علیه السلام به فرزندشان می‌فرماید: «إِيَّاكَ أَنْ تَذْكَرَ مِنْ الْكَلَامِ مَا يَكُونُ مُضْجِكًا وَ إِنْ حَكَيْتَ ذَلِكَ عَنْ غَيْرِكَ»^{۵۶}؛ «مبادا سخنی پلید و یا مضحک بگویی، گرچه آن را از دیگران حکایت کنی!»
لقمان حکیم فرزندش را نصیحت کرده و می‌فرماید: «مَنْ كَثُرَ مَزَاحُهُ اسْتَجْهَلَ»^{۵۷}؛ «هر کس زیاد شوخی کند، نادان شمرده می‌شود.»

❖ پرهیز از دورویی و سخن چینی (تربیت عاطفی)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «نَقَلَ الْخَلْدِيثُ مِنْ بَعْضِ النَّاسِ إِلَى بَعْضٍ، لِيُفْسِدُوا بَيْنَهُمْ»^{۵۸}؛ سخن چینی آنست که سخنی را از کسان پیش دیگران نقل کنند و میان آنها را بهم بزنند.

۵۰. قمی، شیخ عباس؛ سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، بیروت، دار المرتضی، بی تا، ج ۲، ص ۵۳۲.

۵۰. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۶۸.

۵۱. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۳۰.

۵۲. همان؛ ج ۷۴، ص ۲۲۷.

۵۳. یوسف بن عبدالبرالقرطبی، پیشین؛ ج ۲، ص ۵۸۰.

۵۴. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۷۴، ص ۲۱۲.

۵۵. حر عاملی، محمد بن حسن، پیشین؛ ج ۱۶، ص ۳۰.

۵۶. شریف الرضی، محمد بن حسین، پیشین؛ ص ۴۰۲.

۵۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، پیشین؛ ص ۲۲۲.

و نیز می‌فرماید: «إِيَّاكُمْ وَالْعِضَّةَ؛ النَّمِيمَةَ الْقَالَةَ بَيْنَ النَّاسِ»^{۵۹}؛ از سخن چینی مردم پرهیز کنید. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ السَّخْرِ النَّمِيمَةَ يُفَرِّقُ بِهَا بَيْنَ الْمُتَحَابِّينَ وَ يُجَلِّبُ الْعَدَاوَةَ عَلَى الْمُتَصَافِيَيْنَ وَ يُسْفِكُ بِهَا الدَّمَاءَ وَ يُهْدِمُ بِهَا الدُّورَ وَ يُكْشِفُ بِهَا السُّتُورَ وَ النَّمَامُ أَشْرٌ مِنْ وَطِيءِ الْأَرْضِ بِقَدَمٍ»^{۶۰}؛ «از بزرگ‌ترین جادو، سخن چینی است؛ زیرا با سخن چینی، میان دوستان جدایی می‌افتد، دوستان یکدل با هم دشمن می‌شوند، به واسطه آن خون‌ها ریخته می‌شود، خانه‌ها ویران می‌گردد و پرده‌ها دریده می‌شود. سخن چین، بدترین کسی است که روی زمین راه می‌رود.»

۵-۲-۲- توصیه‌های عملی (تمرین رفتارها و مهارت‌ها برای رسیدن به تکامل و رشد اجتماعی و عاطفی)

• اعتماد بنفس و تقویت اراده (تربیت عاطفی)

امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «مِنَ الْفَقْهِ أَنْ لَا تَعْتَرُوا»^{۶۱}؛ «از نشانه‌های انسان فهمیده و دانا آنست که با تعریف و تمجید و مدح و ثنای دیگران تحت تأثیر قرار نگیرد و اراده خود را از دست ندهد، و به این سو و آن سو روی نیاورد، و پیروی بی اساس نداشته باشد.»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در گام‌های نخست ابلاغ رسالت، در برابر پیشنهادهای وسوسه انگیز قریش فرمود: «اگر خورشید را در دست راست و ماه را در دست چپم بگذارید، دست از آیین خود نخواهم کشید»^{۶۲} و این نشانه اعتماد به نفس ایشان در مقابل دشمنان می‌باشد.

امام کاظم نیز در این مورد می‌فرماید: «يَا هَسَامُ لَوْ كَانَ فِي يَدِكَ جَوْزَةٌ وَقَالَ النَّاسُ لَوْلَا مَا كَانَ يَنْفَعُكَ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهَا جَوْزَةٌ وَلَوْ كَانَ فِي يَدِكَ لَوْلَا وَقَالَ النَّاسُ إِنَّهَا جَوْزَةٌ مَا ضَرَكْتَ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهَا لَوْلَا»^{۶۳}؛ «اگر در دستت گردویی بود و مردم گفتند: لؤلؤ است، به حالت سودی ندارد (و گردو، لؤلؤ نمی‌شود) و اگر در دستت لؤلؤ بود و مردم گفتند: گردو است، به تو زیان نمی‌رسد (و لؤلؤ گردو نمی‌شود).»

• مبارزه با عادات ناپسند (تربیت اجتماعی و عاطفی)

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَتْرُكِ الْاجْتِهَادَ فِي إِصْلَاحِ نَفْسِكَ فَإِنَّهُ لَا يُعِينُكَ عَلَيْهَا إِلَّا الْجِدُّ»^{۶۴}؛ «هرگز کوشش و تلاش را در جهت اصلاح خویشتن از دست مده، زیرا هرگز به اصلاح و آراستگی خود موفق نخواهی شد، مگر اینکه جدیت و سعی فراوان بکارگیری.»

همچنین آن حضرت در بیان دیگری فرموده‌اند: «أَيُّهَا النَّاسُ تَوَلَّوْا مِنْ أَنْفُسِكُمْ تَأْدِيبَهَا وَ اغْدُلُوا بِهَا عَنْ ضَرَاوَةِ عَادَاتِهَا»^{۶۵}؛ «ای مردم، خود به اصلاح و تأدیب نفس خویشتن پردازید، و آن را از جرأت و انس با عاداتهای ناپسند بازدارید.» نیز فرموده‌اند: «غَيِّرُوا

۵۸. پاینده، ابو القاسم، پیشین؛ ص ۱۶۱.

۵۹. همان؛ ص ۳۵۴.

۶۰. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۶۰، ص ۲۱.

۶۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ۱، ص ۴۵.

۶۲. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۱، ص ۱۳۵.

۶۳. همان؛ ج ۱، ص ۱۳۶.

۶۴. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، پیشین؛ ج ۷، ص ۳۹۳.

الْعَادَاتِ تَسْهَلُ عَلَيْكُمُ الطَّاعَاتُ»^{٦٦}؛ «عادات [زشت] را تغییر دهید پیروی از فرمان‌های خدا بر شما آسان می‌شود» و فرموده‌اند: «بِعَلَبَةِ الْعَادَاتِ الْوُصُولُ إِلَى أَشْرَفِ [شَرَفِ] الْمَقَامَاتِ»^{٦٧}؛ «با غلبه و چیره شدن بر عادت‌های [زشت] رسیدن به مقامات بلند آسان می‌شود.»

• تفکر و آگاهی (تربیت اجتماعی)

امام علی علیه السلام به فرزند خود امام حسین علیه السلام فرموده‌اند: «أَيُّ بَنِي الْفِكْرَةِ تُورِثُ نُورًا وَ الْغَفْلَةُ ظُلْمَةٌ»^{٦٨}؛ «ای فرزندانم تفکر نورانیت می‌بخشد و غفلت، ظلمت و تاریکی.»

پیامبر صلی الله علیه و آله در این مورد می‌فرمایند: «فِكْرَةٌ سَاعَةٌ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةٍ سَنَةٍ»^{٦٩}؛ «اندیشه یک ساعت بهتر از عبادت یک سال است.» همچنین فرموده‌اند: «إِذَا أَنْتَ هَمَمْتَ بِأَمْرٍ فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ»^{٧٠}؛ «هرگاه می‌خواهی کاری را انجام دهی، اول درباره عاقبت آن کار تدبّر کن.»

به تعبیر امیرمؤمنان علی علیه السلام «مَنْ طَالَ فِكْرُهُ حَسُنَ نَظْرُهُ»^{٧١}؛ «هر کس زیاد اندیشه کند رأیش نیکو گردد.» به فرموده امام علی علیه السلام؛ «مَنْ فَكَّرَ قَبْلَ الْعَمَلِ كَثُرَ صَوَابُهُ»^{٧٢}؛ «هر کس پیش از اقدام به کار بیندیشد درستی کارش فزونی می‌یابد.»

• دوستیابی و همنشینی (تربیت اجتماعی و عاطفی)

گام نخست در دوست‌یابی، دوست‌شناسی است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ»^{٧٣}؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از غیر خودتان دوست همراز مگیرید.»

حضرت علی علیه السلام به امام حسین علیه السلام می‌فرمایند: «وَمَنْ خَالَطَ الْعُلَمَاءَ وَقَّرَ»^{٧٤}؛ «هر کس با دانشمندان معاشرت داشته باشد، باوقار گشته و مورد تکریم قرار می‌گیرد.»

ایشان به امام حسن علیه السلام می‌فرمایند: «وَلِقَاءُ أَهْلِ الْخَيْرِ عِمَارَةُ الْقُلُوبِ»^{٧٥}؛ «دیدار با اهل خیر موجب آبادی دلها می‌شود.»

٦٥. حرعاملی، محمد بن حسن، پیشین؛ ج ١٥، ص ٢٣٣.

٦٦. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، پیشین؛ ص ٣٢٢.

٦٧. همان؛ ص ٣٢٢.

٦٨. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، پیشین؛ ص ٨٩.

٦٩. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ٦٨، ص ٣٢٦.

٧٠. طوبی، پیشین؛ اردیبهشت ١٣٨٦، شماره ١٧.

٧١. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ١٥، ص ٣٦٠.

٧٢. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، پیشین؛ ص ٥٧.

٧٣. همان؛ ص ٦١.

٧٤. آل عمران / ١١٨.

٧٥. احمدی میانجی، علی، پیشین؛ ج ٤، ص ٢٤١.

٧٦. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، پیشین؛ ص ٨٠ - مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ٧٤، ص ٢٢٨.

همان طور که دوست خوب اثرات خوب دارد، دوست بد نیز اثرات بد خود را خواهد داشت، از این رو امام علی علیه السلام در مورد پرهیز از همنشینی با ناهلان می‌فرماید: «وَأَيُّكُمْ وَمُقَارَبَةٌ مَنْ زَهَبَتْهُ عَنِّي دِينِكَ»^{۷۷}؛ «با کسی که دینت را به مخاطره می‌افکند، همنشین مشو.»

در فرازی دیگر می‌فرماید: «أَيُّ بَنِي الْعَاقِبَةِ عَشْرَةٌ أَجْزَاءٌ تَسَعُهُ مِنْهَا فِي الصَّمْتِ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ وَوَاحِدٌ فِي تَرْكِ مُجَالَسَةِ السُّفَهَاءِ»^{۷۸}؛ «فززندم سلامت ده جزء دارد، نه جزء آن در سکوت از غیر ذکر خداست و یک جزء اش در همنشینی نکردن با ابلهان.»

• مسئولیت‌پذیری (تربیت اجتماعی و عاطفی)

با توجه به آیه ۲۴ سوره صافات خداوند انسانها را مسئول آفریده و هر کس باید پاسخگوی رفتار و کردارش باشد ﴿وَقَفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ﴾.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «أَحْمَلُ نَفْسَكَ لِنَفْسِكَ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَمْ يَحْمِلْكَ غَيْرُكَ»^{۷۹}؛ «بار مسئولیت خویش را خودت باید بر دوش بگیری، و اگر از انجام وظیفه شانه خالی کنی دیگری بار مسئولیت تو را حمل نخواهد کرد.»

تاریخ ارزشمند اسلام نمونه‌هایی از واگذاری مسئولیت به نوجوانان و جوانان را از جانب رسول الله بیان نموده است. آن حضرت «مصعب بن عمیر» را که در آن روز جوانی نارس بود و مورد تکریم و احترام عموم مردم و بلند همت و جوانمرد بود و بیشتر قرآن را از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فراگرفته بود، برای تبلیغ دین اسلام به مدینه فرستاد و او هم با بهره‌گیری از نیرو و نشاط جوانی، منشاء تحول و پیشرفت‌های مهمی در تاریخ اسلام شد.^{۸۰} یا نقل کرده‌اند که حضرت «عتاب بن اسید» را که جوان بیست و یکساله بود را والی مکه قرار داد و او اولین امیری بود که پس از فتح مکه نماز جماعت را اقامه کرد،^{۸۱} یا حضرت «اسامه بن زید» را که فقط ۱۸ سال داشت را به فرماندهی لشکری برگزید که بسیاری از شیوخ و افراد باتجربه در آن شرکت داشتند.^{۸۲}

همچنین پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «مَلْعُونٌ مَنْ أَلْفَى كَلَّةً عَلَى النَّاسِ»^{۸۳}؛ «هر کس بار و زحمت خود را بر گردن مردم اندازد ملعون است و خداوند او را لعنت می‌کند.»

نتیجه‌گیری

در این مقاله راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان از منظر قرآن و احادیث بررسی شد. نتایج بدست آمده بیانگر این است که:

۷۷. همان؛ ص ۷۸.

۷۸. همان؛ ص ۸۹.

۷۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ۴، ص ۲۶۷.

۸۰. طبرسی، فضل بن حسن؛ ۱۳۹۰ ق، إعلام الوری بأعلام الهدی (ط القدیمة)، سوم، تهران، اسلامیة، ص ۵۷.

۸۱. حلبی، علی بن ابراهیم، سیرة السید احمد البدوی و هو الکتاب المسمی بالنصیحة العلویة فی بیان حسن طریقة السادة الاحمدیة، احمد عزالدین عبدالله، (قاهره) ۱۹۹۷/۱۴۱۷، ج ۳، ص ۱۲۰.

۸۲. مجلسی، محمد باقر، پیشین؛ ج ۶، ص ۶۷۰.

۸۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، پیشین؛ ج ۴، ص ۱۲ - ابن بابویه، محمد بن علی، پیشین؛ ج ۲، ص ۶۸.

نوجوانی بهترین دوره زندگی انسان را تشکیل می‌دهد. این قشر جزء مهم‌ترین سرمایه هر اجتماعی هستند. و بحث در مورد تربیت صحیح این نسل باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد. تربیت به معنای پرورش و شکوفا ساختن استعدادها و توانایی‌های بالقوه در فرداست و اینکه زمینه رشد آن استعدادها را فراهم کنیم.

عاطفه و احساسات تا حد زیادی در ارتباطات اجتماعی و تعامل افراد با یکدیگر مؤثر بوده و نقش تعیین کننده‌ای در پرورش مهارت‌های اجتماعی و عملکردهای انسان دارد. تأمل در آیات و احادیث نیز تأیید و تأکید شیوه‌های تربیتی در حیطه عاطفی را در کنار تربیت اجتماعی بیان می‌دارد.

با بررسی راهکارهای ارائه شده در قرآن و احادیث، متوجه می‌شویم دو نوع شیوه تربیتی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است، روش اول، توصیه و راهکارهای چگونگی برخورد والدین و مربیان با نوجوانان می‌باشد. از جمله:

تکریم و احترام، باعث پرورش عزت نفس و شرافت آنان می‌شود. محبت کردن پایه همه روشهای تربیتی است و از ایجاد عقده حقارت جلوگیری نموده و گرایش نوجوانان به انحرافات را تا حد زیادی کاهش می‌دهد. همچنین ترغیب آنها به اعتدال در افکار و گفتار و کردار و میانه‌روی در برخورد با آنان از طریق صبر و تحمل و عفو و گذشت و چشم‌پوشی به جا از خطاهای آنان نقش مهمی در تربیتشان دارد. توجه به اراستگی ظاهر و رعایت بهداشت در برقراری ارتباط با دیگران مؤثر بوده و مورد تأکید قرآن و امامان بزرگوار می‌باشد. همچنین تربیت اجتماعی از طریق ارائه الگوهای قرآنی و همچنین بیان روشهای برتر آداب معاشرت و احترام متقابل و توضیح و تفهیم این موارد از طریق والدین و مربیان بهتر شکل می‌گیرد.

روش دیگر ارائه شده در قرآن و احادیث، آموزش مستقیم نوجوان می‌باشد. گاهی توجه به فضایل اخلاقی و تشویق و توصیه به آنها، مانند: خوش اخلاقی، رعایت ادب، تعدیل غرائز، عفو و گذشت، خیرخواهی برای دیگران، نیکو سخن گفتن و در مواقعی دیگر، پرهیز از ردائیل اخلاقی در زمینه‌های شناختی، گفتاری، رفتاری همچون بد گمانی و سوءظن، خودخواهی، تحقیر و کوچک شمردن دیگران و نهی از انجام آنها سفارش شده است. گاهی هم به توصیه‌های عملی آنان از قبیل: اعتماد به نفس و تقویت اراده، مبارزه با عادات ناپسند، تفکر و آگاهی و آشنایی با عواقب کارهایی که می‌خواهند انجام دهند، دوست‌یابی و راههای شناخت همنشین و مزایای آنان و روشهای مسئولیت‌پذیری، پرداخته است.

امید بر این است که با کمک و راهنمایی از قرآن و احادیث و تلاش و پیگیری استفاده از روشهای سودمند آنها نوجوانانی تربیت نموده که در مسیر کمال حرکت نموده و در نهایت به هدف اصلی که همان قرب الهی است نزدیک و نزدیک‌تر شوند.

منابع

- * قرآن کریم، ترجمه استاد حسین انصاریان.
- * شریف الرضی، محمد بن حسین؛ ۱۴۱۴ق، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، تحقیق فیض الإسلام، اول، قم، هجرت.
۱. ابن بابویه، محمد بن علی؛ ۱۳۶۲ ش، النخصال، تحقیق غفاری، علی اکبر، اول، قم، جامعه مدرسین.
  ۲. _____؛ ۱۴۱۳ ق، من لایحضره الفقیه تحقیق غفاری، علی اکبر، دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
  ۳. _____؛ ۱۳۷۸ ق، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تحقیق لاجوردی، مهدی، اول، تهران، نشر جهان.
  ۴. ابن برهان حلبی؛ سیره حلبی، لبنان، بیروت، انتشارات دارالمعرفه، بی تا.
  ۵. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی - جنتی، احمد، ۱۳۸۲ ش، تحف العقول / ترجمه جنتی، اول، تهران، مؤسسه امیر کبیر.
  ۶. _____؛ ۱۴۰۴ / ۱۳۶۳ ق، تحف العقول، تحقیق غفاری، علی اکبر دوم، قم، جامعه مدرسین.
  ۷. ابن فهد حلّی، احمد بن محمد - غفاری ساروی، حسین؛ ۱۳۷۵ ش، آیین بندگی و نیایش (ترجمه عدة الداعی)، اول، ایران؛ قم، بنیاد معارف اسلامی.
  ۸. احمدی میانجی، علی؛ ۱۴۲۶ ق، مکاتیب الأئمة علیهم السلام، اول، تحقیق فرجی، مجتبی، قم، دار الحدیث.
  ۹. اردستانی، احمد صادق؛ ۱۳۶۹ ش، اخلاق خانواده، تهران، حافظ نوین.
  ۱۰. امیری گروسی، غلامرضا؛ ۱۳۹۹ ق، تعالیم قرآن یا ترجمه و تفسیر از ائمه معصومین، تهران، آفرینش.
  ۱۱. امینی، ابراهیم؛ ۱۳۸۱ ش؛ آئین تربیت، تهران، انتشارات اسلامی، بی تا.
  ۱۲. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین؛ ۱۳۶۶ ش، شرح آقا جمال خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم، چهارم، تحقیق حسینی ارموی محدث، جلال الدین، تهران، دانشگاه تهران.
  ۱۳. پاینده، ابوالقاسم؛ ۱۳۸۲ ش، نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، چهارم، تهران، دنیای دانش.
  ۱۴. پژوهشکده تحقیقات اسلامی؛ ۱۳۸۴ ش، یکصد درس زندگی از امام علی علیه السلام، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، قم، زمزم هدایت.
  ۱۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد؛ ۱۳۶۶ ش، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، اول، تحقیق درایتی، مصطفی، ایران؛ قم، دفتر تبلیغات.
  ۱۶. جمعی از نویسندگان؛ ۱۳۹۳ ش، دانش خانواده و جمعیت، دهم، معارف.
  ۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن؛ ۱۴۰۹ ق، وسائل الشیعه، تحقیق مؤسسه آل البيت علیهم السلام، اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
  ۱۸. حکیمی، محمدرضا و حکیمی، محمد و حکیمی، علی - آرام، احمد؛ ۱۳۸۰ ش، الحیاة / ترجمه احمد آرام، اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۱۹. حلبی، علی بن ابراهیم، سیره السید احمد البدوی و هو الكتاب المسمى بالانصيحة العلوية في بيان حسن طريقة السادة الاحمدية، احمد عزالدين عبدالله، (قاهره) ۱۹۹۷/۱۴۱۷.
۲۰. خدایاری فرد، محمد؛ ۱۳۸۴ هـ.ش. مسائل نوجوانان و جوانان، اول، انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
۲۱. داودی، محمد؛ ۱۳۹۰ ش، اخلاق اسلامی - مبانی و مفاهیم، نشر معارف.
۲۲. دراز، محمد عبدالله؛ ۱۳۸۷ ش، آیین اخلاق در قرآن، اول، ترجمه عطایی، محمدرضا، مشهد مقدس، آستان قدس رضوی.
۲۳. دلشاد تهرانی، مصطفی؛ ۱۳۷۲ ش، سیره نبوی (دفتر دوم) منطق عملی سیره اجتماعی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
۲۴. دیلمی، احمد، آذربایجانی، مسعود؛ ۱۳۸۰ ش، اخلاق اسلامی، دوم، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها معاونت امور اساتید و دروس معارف.
۲۵. طیب سید عبدالحسین؛ ۱۳۷۸ ش، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، دوم، تهران، انتشارات اسلام.
۲۶. شبر، سید عبدالله؛ ۱۳۷۸ ش، اخلاق، تحقیق، جباران، محمد رضا، قم، هجرت.
۲۷. شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو، أبو شجاع الديلمی الهمذاني؛ ۱۴۰۶ هـ.
۲۸. طبرسی، فضل بن حسن؛ ۱۳۹۰ ق، إعلام الوری بأعلام الهدی (ط - القديمة)، سوم، تهران، اسلامیه.
۲۹. فاخری، علیرضا، منتظری، محمدحسین؛ اخلاق در خانواده، تهران، اداره آموزشهای عقیدتی سیاسی.
۳۰. الفردوس بمأثور الخطاب، اولی، تحقیق السعيد بن بسیونی زغلول، بیروت، دار الکتب العلمیه.
۳۱. فلسفی، محمدتقی؛ ۱۳۸۳ ش، گفتار فلسفی جوان از نظر عقل و احساسات، تهران، فرهنگ اسلامی.
۳۲. فیاض بخش، محمدتقی؛ ۱۳۸۹ ش، کرامت نفس در تربیت کودک، تهران، فردا، بی تا.
۳۳. قائمی، علی؛ ۱۳۷۸ ش، مجموعه بحثها در زمینه شناخت، هدایت و تربیت، تهران، بی تا.
۳۴. قرائتی، محسن؛ ۱۳۸۶ ش، گناه شناسی، تهران، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.
۳۵. قمی، شیخ عباس؛ سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، بیروت، دار المرتضی، بی تا.
۳۶. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق؛ ۱۴۰۷ ق، الکافی (ط - الإسلامیه)، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
۳۷. متقی هندی، علی بن حسام الدین؛ ۱۴۰۱ ق، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، پنجم، تحقیق بکری حیانی، صفوة السقا، مقدمه مؤلف، بیروت، مؤسسه الرساله.
۳۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی - خسروی، موسی؛ ۱۳۷۹ ش، احتجاجات (ترجمه بحار الأنوار)، اول، تهران، اسلامیه.
۳۹. مجلسی، محمد باقر؛ ۱۴۰۴ ق، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار (علیه السلام)، دوم، تحقیق جمعی از محققان، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۴۰. مقدس نیا، محمد، محمدی، محمدمهدی؛ ۱۳۸۷ ش، آداب معاشرت، پنجم، قم، زمزم هدایت.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر؛ ۱۳۷۴ ش، تفسیر نمونه، اول، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۴۲. ملکوتی فر، ولی الله؛ ۱۳۸۸ ش، تربیت در نهج البلاغه، امید هر.

۴۳. مهدوی کنی، محمد رضا؛ ۱۳۷۳ش، *نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی*، اول، تهران، فرهنگ اسلامی.
۴۴. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی - عطایی، محمد رضا؛ ۱۳۶۹ ش، *مجموعه ورام، آداب و اخلاق در اسلام / ترجمه تنبیه الخواطر*، اول، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۴۵. الهامی نیا، علی اصغر، احمدی، محمدرضا؛ ۱۳۸۷ش، *تعلیم و تربیت در اسلام*، اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
۴۶. _____؛ ۱۳۸۶ش، *اخلاق اطلاعاتی*، قم، زمزم هدایت.
۴۷. هدایتی فخر داود، ابوالفضل؛ ۱۳۸۷ش، *اصول اخلاق اجتماعی اسلام از منظر امام خمینی (علیه السلام)*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۴۸. یوسف بن عبدالبرالقرطبی؛ ۱۳۸۴، *بهجة المَجالس و أنس المَجالس*، دمشق، وزارة الثقافة.

مجله

۱. حبیبی، یحیی، «مسأله امکان کنترل هیجان‌های چالشی در تربیت عاطفی»، *مجله راه تربیت*، پاییز ۱۳۸۵، ش ۱، ویژه نامه تربیت اخلاقی.
۲. مجله، طوبی - اردیبهشت ۱۳۸۶، شماره ۱۷ - «عوامل تأثیرگذار در تربیت جوانان».
۳. مرزوقی، رحمت الله؛ اناری نژاد، عباس؛ *مجله تربیت اسلامی*، بهار و تابستان ۱۳۸۶.
۴. «جامعه‌شناسی کاربردی»، *مجله علمی پژوهشی و دانشگاه اصفهان*، سال بیست و دوم، شماره‌ی پیاپی ۴۴، شماره‌ی چهارم، زمستان ۱۳۹۰.
۵. دوستار ۱۳۸۵، خائف الهی، احمدعلی. دوستار، محمد، «ابعاد هوش هیجانی»، *مدیریت و توسعه*، ۱۳۸۲، شماره ۱۸.
۶. حسنی، جعفر؛ اندرزگو اندرخور؛ تعدادی، یاسر، زمستان ۱۳۸۷، «بررسی رابطه‌ی هوش هیجانی و مشکلات»، *مقاله پژوهشی*، دوره ۲، شماره ۴.

